

Máthé Áron

Fegyveres erők az átmeneti időszakban (1944–1945) Az ideiglenes magyar karhatalmi egységek szerepe a kommunista diktatúra alapjainak lerakásában

*„A karszalagos rendőrök elkezdtek a népet zsarolni!
Aztán voltak azok az elhurcolások Oroszországba!”¹*

Magyarország 1944 augusztusától fokozatosan hadműveleti területté vált. Ahogyan a Német Birodalom megszálló és harcoló erőit a szovjet Vörös Hadsereg kiszorította az ország területéről, maga is megszálló erővé vált. Az Ideiglenes Kormány megalakulása után megpróbálta az ország szuverenitását a fegyverszüneti egyezményben engedélyezett – igen csekély – mértékig helyreállítani. Ez az első hónapokban szinte emberfeletti vállalkozásnak bizonyult, különösen akkor, amikor még folytak a hadműveletek. A szovjet megszállást két motívum jellemezte. Az egyik jellegzetesség az volt, hogy az ország szovjetizálását előkészítsék, s ehhez a kommunista párt tagjait és támogatóit juttassák meghatározó pozíciókba, illetve vélt vagy valós ellenfeleiket eltávolítsák. A másik meghatározó elem a zsákmányolás volt, amely az egyszerű harcosok zabrásaitól a műkincsvadász kommandó működésén keresztül az egyes gyárak elszállításáig terjedt. A két motívum egy ponton egybemosódott, ez a pont pedig a munkaerő egy részének kisajátítása, vagyis a civil lakosság köréből végrehajtott elhurcolások esetében.

Hogyan viszonyult ehhez a szovjet megszállás árnyékában újjászerveződő kommunista párt? Részükről kettősség figyelhető meg. Egyrészt jobb érzéseikre hallgatva, másrészt a tömeges erőszaktétel és az kényszermunkára való deportálások politikai kockázatát felmérve, tagjaik, vezetőik közül voltak, akik valóban tiltakoztak, vagy megpróbáltak közbenjárni. Másrészt, az ország szovjetizálásának előkészítése tulajdonképpen lényükhöz szabott feladat volt, és abban közre is működtek. Mindez elsősorban a hatalom alapját jelentő fegyveres erőkre vonatkozott.

A fegyverszüneti egyezmény 1/c pontja értelmében Magyarország nyolc, szovjet parancsnokság alatt tevékenykedő gyaloghadosztályt kellett volna hogy kiállítson. Az

1. Bank–Bognár–Tóth, 2016: 26.

egyres hadosztályok szervezése meg is kezdődött. Ezeknél az újonnan (vagy ismételt) felállított alakulatoknál is kommunista, szovjetbarát jelleg kialakítása figyelhető meg. Ez a szovjetek birodalmi szempontjából érthető, magyar nemzeti szempontból viszont baljós fejlemény volt. A legénység szűrését első körben maguk a szovjetek végezték el – még a budai önkéntes alakulatokat is megrostálták a jászberényi táborban. Variházy Oszkár katonái hiába harcoltak hősiesszen a németek ellen Buda ostrománál, jelentős részük hadifogolyként került a Szovjetunió GUPVI lágerrendszerébe. A másik irányból viszont a Szovjetunióbeli hadifogolytáborokban a különböző partizán-iskolákat végeztek már ekkor fontos posztokra kerültek az éppen csak kiépülő hadseregben.¹ Az első őrzászlóalj például Maléter Pál főhadnagy parancsnoksága alatt a Szovjetunióból hazatértekből állt. Ennél is fontosabb volt az az intézményi szintű változás, hogy létrehozták a „honvédségi nevelők” intézményét.

A nevelők egyértelműen a későbbi politikai tisztek előfutárai voltak. A nevelőtörzs tagjai baloldali érzelmű tanítók, kommunista kiskáderek vagy a Szovjetunióban antifasiszta-tanfolyamot végzett volt hadifogolyok voltak. *„Suszterunk csak egy volt, de ő fontosabb beosztást kapott. Már a táborban létezett egy »nevelőtörzs«, azzal a feladattal, hogy az egyes alakulatoknál felkutassa a legénység baloldali érzelmű-elkötelezettségű tagjait, »nevelőtiszti« hálózat kialakításához. Novotny örvezető, civilben gépészségéd és illegális kommunista párttag, jó szándékú ember volt, mondanivalójából azonban úgy tűnt számomra, hogy az »új demokratikus szellem« kiépítésének ürügyén vége a hadsereg politikamentességének. Alig egy-két nappal kiszabadulásunk-megalakulásunk után Novotny elvtárs halálra váltan jött a nevelőtörzstől az ütegekörletbe. » – Összeesküvést lepleztek le [...] fel akarták robbantani a Pavilon laktanyát [...] de már börtönben vannak« – mondta egy szuszra. Nagy volt a meglepetés, még inkább a felháborodás. Én bizony egy pillanatig sem hittem az egészet, ugyan kik és mit érhetnek volna el ezzel a képtelenséggel? De amikor a nevelőtiszte éberségre intett, akkor Csombay Dezső tartalékos főhadnagy, ideiglenes ütegpáncsnokkal nem tehetünk mást, mint hogy gyűlést rendeltünk el és figyelmeztettük az üteg tagjait. A dolog szép csendesen elaludt, de felejtethetlen maradt az először hallott »éberség« szó miatt, hiszen az elkövetkező évtizedekben számtalanszor elhangzott hazánkban, sőt fogalommal vált a politikai elnyomás eszközeként.”² Valójában szó sem volt semmiféle „szabotázsról”, csupán a kommunista párt „ügybuzgalmáról”, amellyel az adott pillanatban kissé túllőtt a célon. Vörös János, a honvédség parancsnoka a kommunista párt – sőt, személyesen Rákosi Mátyás és Farkas Mihály – támogatásával szeretett volna megszabadulni néhány tisztársától. Mindössze a hadbíróóság józanságán múlt, hogy nem lettek áldozatai a korszak jelentősebb koncepciók ügyei közül az elsőnek.³ Mivel azonban a Német Birodalom április végére megszűnt létezni, az új magyar hadosztályok szervezésével is felhagytak. A hadműveleti területre kijutott magyar*

1. Lásd a következő visszaemlékezés-gyűjteményt: Nagy–Móricz, 1985.

2. Martin, 2008: 783–784.

3. Kis, 1995: 85–97.

egységek harcokban nem, csak az ottani rendfenntartásban vettek részt. A hadsereg így nem játszott különösebb szerepet az átmeneti időszak hónapjaiban. Annál inkább a rendőrség, amely a legfontosabb fegyveres erő lett.

Önkéntes és önkényes rendőri szervek – a karszalagos „policok” megjelenése

Rigó Róbert tényfeltáró tanulmányában röviden összefoglalja az új rendőrség felállításának körülményeit. Eszerint „*az első időszakban a Vörös Hadsereg támogatásával megalakuló rendfenntartó szervek kerültek meghatározó szerepbe, melyek a szovjet hatóságoktól kaptak igazolványokat, fegyverviselési engedélyeket és fegyvereket is. A rendőrség munkájába már a kezdet kezdetén bekapcsolódtak a szovjet állambiztonsági szervek. [...] Az újonnan megszállt területeken az új rendőrség kiépítése a helyi nemzeti bizottságok irányításával történt. Ezekben a szervezetekben az MKP meghatározó szerephez jutott. [...] Ennek eredményeként az MKP a helyi rendőrség megszervezését és irányítását is befolyása alá vonta.*”⁴ Néha azonban még a központi szervek sem tudták, hogy „*mi folyik az országban rendőrségi viszonylatban*”, ahogyan Tömpe András,⁵ régi, kipróbált nemzetközi kommunista káder, jelen esetben a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának Vezetője fogalmazott 1945 májusában. A helyi – városi, járási, községi – közhatalom meghatározó szervévé a rendőrség lépett elő.⁶ A kezdeti időszakban pedig ez a meghatározó erő éppenséggel a rendőrség előfutára, vagyis a helyi, ideiglenes rendfenntartó karhatalom volt. Sőt, számos helyen nemcsak meghatározó erő volt, hanem a karhatalom tagjai szó szerint élet-halál urai lettek. A leghírhedtebb példát a gyömrői gyilkosságokat elkövetői szolgáltatták.

A gyömrői járás területén 1945 elején vörös karszalaggal járó helyi „rendőrség” alakult, s a gyömrői községházán kitűzték a vörös zászlót. Önmagukat kommunistának nevezték, bár nem a központi pártszervek kezdeményezése nyomán jött létre a csoport. A „rendőrök” a volt 1919-es kommunista direktórium tagjaiból és lumpenlembekből álltak (akik között korábbi nyilasok is akadhattak) – sőt egyes információk szerint a tavasz folyamán hazatért munkaszolgálatosok is csatlakoztak hozzájuk. Ennek az ideiglenes karhatalmi osztagnak a tagjai különös kegyetlenséggel kínoztak és gyilkoltak meg legalább két tucat embert. A csoport működésének engedélyezése a szovjetek számára sem volt egyértelmű, hiszen egyes szovjet parancsnokok egymásnak is ellentmondva álltak a kérdéshez. Ugyanakkor egy, a legitimitáció kérdésének tisztázására összehívott népgyűlésről – amelyen egyébként a szovjetek megerősítették a gyilkosok csoportját a helyi hatalom gyakorlásában – a szovjetek egy füst alatt közel

4. Rigó, 2017: 275–276.

5. Tömpéről lásd Krahulcsán–Müller, 2009, különösen 11–12.

6. Rigó, 2017: 276.

100 embert vittek el „málenkij robotra”.⁷ Azonban az elhurcolások nem korlátozódtak erre az egy alkalomra. A gyömrői elhurcolásáról és Szovjetunióbeli fogságáról szóló helytörténeti munkában a helyi fegyveresek közreműködéséről több visszaemlékező is szót ejt. „*A gyömrői rendőrség két tagja – Gér József és Vámosi Lajos kísérték be a pártházba. Kérésére, hogy az »utazáshoz« összeszedjen valamit, hazaengedték. Közölték vele, hogy ha nem megy vissza, kiirtják a családját.*”⁸ Egy másik visszaemlékező is hasonlóan írja le a gyömrői karhatalom működését ezen a téren: „*[Édesapám] 1945. január 15-ike körül fegyveres gyömrői emberek bekísérték a Máriás házba, ahol szintén fegyveres őrzés volt. Többször meglátogattuk, de a búcsúzásakor az ajtóig sem engedtek. Megkíséreltük a kiszabadítását is. Terhes anyámmal, kezét fogva átmentünk Balczer István feleségéhez egy levágott kövér kacsával, hogy járjon közbe Monduk Lajos elengedésében. A kacsát elfogadták, [ez] azonban nem járt eredményel.*”⁹

Jóllehet az elhurcolásokról természetesen ilyen értelemben nem eshetett szó, de az elkövetett gyilkosságok tetteseinek a felelősségre vonása szóba került. Ezt a gyömrői öntevékeny kommunista fegyveres csoport tagjai végül is a Belügyminisztérium és Ries István igazságügy-miniszter segítségével kerülték el. Később pedig az 1948-as amnesztia segítségével ügyük le is zárult.¹⁰

Jogi-történeti szempontból fontos ez az amnesztia, amely 1948. február 1-jén lépett hatályba. Ez a jogi aktus nem csak hogy árulkodó és egyben bizonyító erejű arra nézve, hogy mi történt az országban 1944–45-ben, sőt még 1946-ban is. Az amnesztia szerint „*kegyelemben részesülnek azok, akik a demokratikus átalakulás előtt uralmon volt politikai rendszer háborús vagy népellenes ténykedései miatt keletkezett felháborodás hatása alatt, vagy abban a meggyőződésben, hogy a demokratikus átalakulás ügyét szolgálják, az 1946. évi augusztus hó 1. napjáig bezárólag bűncselekményt követtek el.*”¹¹

Mindez átvezet minket azoknak a karhatalmi, rendfenntartó csoportoknak a történetéhez, amelyeket a szovjet megszálló erők az egyes településeken hoztak létre, vagy amelyek létrejöttét jóváhagyták. Elvileg rendfenntartó, karhatalmi célú csoportokról volt szó. A népnyelv elsősorban a kisebb településeken a „polic”, a „policáj” kifejezést használta rájuk, a hivatalos iratokban sokszor „nemzetőr” vagy „polgárőr”, sőt néha „vörösőr” megnevezéssel szerepelnek. Eleinte vörös vagy fehér karszalaggal

7. Zielbauer György Gyömrő kapcsán először 196 elhurcoltról írt, majd két oldallal később ennek már csak a feléről: „*Gyömrőre vonatkozóan lényegtelen eltérések vannak a létszámban: a plébánia szerint 108 polgári személyt, a külügyminisztériumi névsor szerint csak 105 személyt vittek el. A plébániai adatok szerint a Gyömrőről elvittek közel fele nem volt sem német nevű, sem német származású, hanem csak magyarul beszélő.*” Zielbauer, 1989: 282, 284.

8. Rakó, 2011: 15.

9. Uo. 16.

10. Részletesen lásd Palasik, 1995; 2010; valamint Kisfaludy András: *A gyömrői gyilkosságok* című, 2002-ben bemutatott dokumentumfilmjét.

11. Idézi Palasik 1995: 67., 61. lábjegyzet.

jelölték meg ezeknek a csoportoknak a tagjait, később nemzetiszínűvel. A karszalag azonban egészen meglepő módon akár vöröskeresztes (!) is lehetett: „1945. március 24-én, pénteken otthon tartózkodom, amikor megjelennek az orosz géppisztolyos katonák egy rozoga teherautóval, valamint segítők: Gálföldi Mihály és Grencsó József bánhidai fiúk. Vöröskeresztes karszalaggal a karjukon, felszólítanak, hogy engedelmessédjem és szálljak fel az autóra.”¹² A nagyobb településeken sokszor már kezdettől fogva „rendőrségnek” nevezték őket. Egy hajdúböszörményi nyugalmazott rendőr így emlékezett: „Felszerelésünk egy tölgyfából volt; egyenruhánk 1944-ben még semmilyen sem, egyedüli megkülönböztetésünk egy nemzetiszínű karszalag volt, rajta három nyelven, így magyarul, oroszul és románul, hogy »RENDŐRSÉG.«”¹³ Az első írásos kinevezést azonban csak 1945 elején kapták a polgármestertől. Szolgálatuk abból állt, hogy a szovjet katonákkal járőröztek, és közben „beszerzők” is voltak. Erdei Ferenc belügyminiszter visszaemlékezése szerint a Tiszántúlon, a nagykun városokban a karszalag mellett fehér prémes sapkát hordtak, néhol rendőrségnek, néhol pedig miliciának nevezték ezeket az alig felfegyverzett egységeket.¹⁴ A „botos rendőrség” nemcsak a Tiszántúlon, hanem a Duna–Tisza közén is megjelent. Kiskunfélegyházán Abramov gárdaőrnagy, a kiskunfélegyházi járás és egyúttal a város szovjet parancsnoka a közügyek vitelével dr. Csányi Sándor adóügyi tanácsnokot bízta meg, akit polgármesterré is kineveztek. Első, kiemelt feladatként azt kapta, hogy a „botos rendőrséget” a lehető leggyorsabban hozza létre.¹⁵ Ennek oka nem utolsósorban az volt, hogy a lakosságot mozgósítani lehessen a haderő által igényelt közmunkára.

Az 1945. január 18-i kormányülésen Erdei Ferenc bejelentette: a rendőrség felfegyverzését a szovjetek segítségével fogják megoldani, az „önkormányzati rendőrség” pedig nemzetiszínű karszalagot fog viselni.¹⁶ Előző nap ugyanis kiadott egy rendeletet (1945. évi 5.007. B.M. Eln. számmal), amelyben pontosan (centiméterben) meghatározta a karszalag méretét, és azt, hogy a közepére magyarul a „RENDŐRSÉG”, illetve alá oroszul a „ПОЛИЦИЯ” felirat kerüljön, továbbá a felirat fölött a „rendőregyén sorszáma”, vagyis azonosítója is ott álljon.¹⁷

Összességében addigra az volt a jellemző gyakorlat, hogy a városokban kevésbé direkt módon, a falvakban viszont közvetlenül a szovjetek hozták létre ezeket a karhatalmi, rendfenntartó alakulatokat. Mire az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945/13. ME rendelete „a közbiztonság fokozottabb biztosításáról” napvilágot látott, már számos helyen működtek hasonló, ideiglenes karhatalmi, rendfenntartó alakulatok. Tulajdonképpen ez már csak ex post facto a kialakult helyzetet legalizálta: „...felhívjuk a

12. Csizsek, 2003: 19.

13. Idézi Kovács, 1983: 36. A román nyelv a magyarországi hadműveletekben ebben a térségben is részt vevő román haderő miatt volt szükséges.

14. Idézi Kovács, 1983. 38.

15. Hajagos, 2017: 18.

16. Krahulcsán, 2007.

17. A rendőrségi karszalagokról bővebben Ludányi, 2014; Varga, 2017.

nemzeti bizottságokat, önkormányzati testületeket és a vezető tisztviselőket, hogy minden községben és városban, ahol még nem lenne, haladéktalanul szervezzék meg a polgárőrseégeket.”

Működésük során sokszor összefonódtak a helyi közigazgatással, akár járási szinten is, vagy éppenséggel belőlük verbuválódtak az új vezető káderek. Ha nem közvetlenül belőlük alakították meg a rendőrséget, akkor egy idő után összeolvadtak a rendőri egységekkel. Az esetek többségében a policok a szovjet igényeket szolgálták ki. Sok esetben maguk a szovjetek gyűjtötték össze az embereket „málenkij robotra”, sőt román katonai alakulatok, illetve jugoszláv partizánok is bekapcsolódtak az elhurcolások lebonyolításába.¹⁸ Az elhurcolások egy jelentős része azonban nem valószínűleg volna meg a szovjet csapatok által kinevezett emberekből álló helyi rendfenntartó szervek közreműködése nélkül.¹⁹ Ez a közreműködés az első időkben, a források tanúsága szerint leginkább Kelet-, illetve Észak-Kelet-Magyarországon (de nem kizárólag) a „málenkij robotra” elhurcolandók névjegyzékének összeállítását, annak módosítását, majd az érintett személyekhez való kalauzolást, vagy akár az előállításukat jelentette. Lényegében tehát a szovjet fogságba való elhurcolás első fázisában való közreműködést, lebonyolítást. Itt a szerepek sokszor összemosódnak, de lényegében három típust különböztethetünk meg.

A muszkavezetők

Az első típus az egyéni kollaboráns, a „muszkavezető”. Ezek az emberek főként tolmácsként, illetve hely- és helyzetismeretükkel álltak a szovjetek szolgálatába.

Kőváry E. Péter édesapjával – egykori katpolos tiszttel – készített interjújában nemcsak erre, hanem egy furcsa kettőségre is rávilágított. Hitetlenkedve tette fel a kérdést: *„Igaz, hogy az oroszok hadifogolynak tekintették a munkaszolgálatosokat?”*, mire édesapja, Kőváry János ezt válaszolta: *„Többnyire. Nézd, háború volt [...] Eleve paradox dolog háborút viselő hadseregek esetében emberséges szempontokról beszélni. Az előretörő szovjet hadsereg a győző jogaival éppúgy élt, mint bármely más hadsereg. Atrocitások, túlkapások, szabadrablások náluk is előfordultak... Mivel szlovákul elég jól megértettük egymást, felajánlották: ha itt maradok Miskolc bevételéig [sic!],²⁰ és vállalom két felderítővel a házak átfésülését, a bujkáló fasiszták felkutatását, kapok tőlük egy papírt, amivel nyugodtan távozhatok Békéscsabára. Ez így is történt, ennek a papírnak az alapján vettem fel később a partizánszövetségbe, és léptettek elő soron kívül.”²¹* Az utóbbi mondat érdekes adalékot szolgáltat arra nézve, hogy miért nőhetett meg a magyarországi „partizánok” száma 1945 után.

18. L. Balogh, 2017: 76.

19. Nagy, 2017: 38.

20. A korszakban még a „felszabadítás” kifejezés dívott, míg a valóságban a szovjetek is „elfoglalásról” beszéltek.

21. Kőváry, 1989: 92.

Egy másik visszaemlékezőért, Szekeres Imre Gyuláért két civil szállt ki a tanyára, szovjet katonák kíséretében. Arról érdeklődtek, hogy volt-e katona. Majd bevitték a község házára: „*Rideg szavakkal adta tudtunkra a civilek egyike, ne gondoljunk arra, hogy meggondolatlanul is félrelépünk, mert a katona azonnal szökési kísérletnek veti és fegyverét használja.*” Amikor kihallgatták, az egyik muszkavezető tolmács működött közre: „*Amint belépek, középen, nagy íróasztal mögött magas rangú szovjet tisztet láttam. Ő látszólag már barátságosabb arccal fogadott és szólt hozzám. A tolmácson keresztül (ez volt, aki egyik civilként értünk jött a tanyára) kérdezett adataim felől és így válaszoltam.*”²² Egy másik településen, Hajdúnánáson „*november 3-án hajnalban megindult a fogolygyűjtő akció, mely során a szovjet katonák házról házra járva mintegy 500 férfit hurcoltak el.*” A szovjet csapatoknak helyi kalauza volt egy „*Schlosszer nevezetű üveges mester, akiről a Nánási Újság »Beszélnek a városban...« című rovatában olvashattunk.*”²³ Egy következő visszaemlékezés is szomorúan jegyzi meg: „*Sajnos, Nyíregyházán is akadt is akadt segítő, a leírás szerint egy Bogár nevű taligás működött együtt az orosz főhadnaggyal.*”²⁴

Egy híradás szól arról, hogy nemcsak civil, hanem adott esetben katona is lehetett a muszkavezető. „*Az ajtón zörgettek. Kinyitottam az ajtót. Elöttem négy szovjet katona és egy magyar szakaszvezető állt. Felszólítottak, hogy szedjem össze magam és azonnal menjek velük. Azonnal felmutattam a felmentésemet, mely még az általános mozgósításkor figyelembevételre került. Azonban most nem törődtek velem.*”²⁵

Egy újabb idézet már továbbvisz bennünket a második típushoz. Dr. Feri Sándor, a kommunista párt jogi osztályának vezetője így beszélt erről a szerepéről: „*Az volt a feladat, hogy munkára alkalmas, tehát korban és fizikumában alkalmasakat igyekezzünk összeszedni. Az NKVD mátyásföldi laktanyájába hozták be az embereket a szovjet járőrök és mi kiválogattuk és mintegy soroztuk azokat, akiket a Szovjetunióba vittek ki. Egy-egy éjszaka talán ezer embert is alkalmasnak találtam erre a munkára.*”²⁶

A névjegyzékeket összeállító bizottságok

A második típushoz tehát azok tartoznak, akik a névjegyzékek összeállításában, módosításában részt vettek. Elsősorban a helyi, községi, városi vagy járási adminisztráció és az ad hoc bizottságok, amelyek egyúttal a névjegyzékek közhírré tételét is végezték, falragaszok vagy kidoboltatás útján. Mivel a szovjet deportálások alapját elvileg a kelet- és közép-európai németiség jóvátételi munkára való mozgósítása képezte, a listák összeállításánál felmerült a „németiség” kérdése. Ez azonban már első pillanatoktól

22. Szekeres, 1996: 55–56.

23. Hadas, 1991: 19.

24. Kalapos, 2014: 81.

25. Idézi Bank–Bognár–Tóth, 2016: 23.

26. Feri Sándor visszaemlékezéseit idézi Schmidt, 1998: 80., 31. lábjegyzet.

kezdve gumifogalommá vált, és a visszaélések mellett a politikai alapú válogatásra is lehetőséget adott. A civil elhurcoltak döntő hányadának végül is semmiféle „német” kötődése nem volt.

A Nemzeti Emlékezet Bizottsága által 2015-ben szervezett emlékkonferencián a téma egyik kutatója, Spannenberger Norbert a következőképpen foglalta össze ezeknek az ad hoc bizottságoknak, illetve a magyar közigazgatás alsóbb, települési szintű szerveinek működését és közreműködését: *„A szovjet szervek önhatalmúlag és az adott körülményektől függően döntötték el, hogy igénybe veszik-e a helyi hatóságokat, vagy önhatalmúlag járnak el. A Békés megyei Elek községben például az NKVD-tiszt a főszolgabíró-helyettest bízta meg a magyar hatóságokon keresztül azzal, hogy állítsa össze a deportáltak listáját. Ha nem ment minden simán a magyar hatóságokon keresztül, akkor a szovjetek rögtön beavatkoztak, mégpedig egy hatásos forgatókönyv alapján. Amikor összeállt a deportálási lista, szovjet egységek fogták körül – esetenként a helyi hatóságok közreműködésével – a községet, s a helyi lakosságot a község házához hajtották. Itt közölték, hogy a 7161.sz. parancs szerint a 16–45 éves férfiakat s a 18–30 éves nőket legfeljebb 200 kilogrammos poggyással egy ismeretlen helyre viszik közmunkára. Miután helyi közegek kíséretében az érintettek összeszedték kis úti batyujukat, a szovjet egységek átvették őket a legközelebbi vasútállomásnál.”*²⁷ A szövegben említett „magyar hatóságok”, illetve „helyi közegek” működését vizsgálom ebben a részben a listák összeállításának szempontjából.

A kollaboránsoknak ehhez a típusához tartozónak kell tekinteni azokat is, akik a felszólításokat kézbesítették. Rakamazon a körjegyző jelentése szerint maguk a szovjetek végezték el az összeírást, tekintet nélkül arra, hogy az összeírtak németek lehetnek-e. Viszont összehívták a szociáldemokrata párthelyiségbe a régi szocdem párttagokat és a rendőröket, ahol a szovjet parancsnok *„minden embernek kiadott egy névjegyzéket, hogy a névjegyzéken szereplő egyéneket szólítsa fel, hogy jelenjenek meg másnap reggel 8-kor községi iskolában”*.²⁸ A policok éjszaka, házról házra járva szedték össze a jegyzéken szereplőket. Az iskolába tuskolták be a 300 fős tömeget, de egy csoport kitört, és elrejtésükben a rakamazi lakosok is segítettek. Másnap azután egy Tokajból érkezett szovjet különítmény „tett rendet”.²⁹

Baranya megye németek lakta falvaiban a községek magyar hatóságai már 1944. december 26-ára összeállították a névlistákat. A jegyzékek a II. világháború éveiben megerősödött snémetellenes hangulat nyomán vagy pedig ettől részben függetlenül a személyes viszonyrendszer alapján születtek.³⁰ A településeken *belüli* feszültségek mellett meglepő módon előfordulhatott, hogy települések *közötti* feszültségek is szerepet játszottak a deportálás alakulásában, nem utolsósorban a névjegyzékek összeállításának kérdése miatt. Ózd környékén egy református és egy katolikus telepü-

27. Spannenberger, 2017: 325–326.

28. L. Balogh, 2015: 278. (107. dokumentum).

29. Bognár, 2018: 158.

30. Lásd részletesen Márkus, 2014.

lés közül csak az utóbbiról hurcoltak el embereket a szovjetek. Hogy ennek végül is lokális konfliktus volt-e az oka, vagy az, hogy a szovjetek minden németet katolikusnak gondoltak, nem lehet ma már tisztán látni.³¹ Visszatérve a Dél-Dunántúlra, hasonló helyzetről van innen is híradás. „Az első összeírásba mi nem estünk bele, mert a parancs szerint csak a volksbundistáknak kellett menniük. Néhányan azok közül is ki tudták húzni magukat. [...] Végül is az orosz tiszt igencsak kevesellte azt a néhány embert, aki estére átkísértek Koppányba. – Hogyan lehet, hogy egy faluból csak ennyien vannak? – méltatlankodott. – Vannak még fiatalok Szorosadon – szólalt meg valaki – Mit mond? – fordult a tiszt Miska bácsihoz. Az öreg tolmácsolta a rosszmájú beszólást. – Na akkor holnap reggelre hozzanak be minden 17 és 35 év közötti embert Szorosadról!”³²

A Börzsönyben sokszor még csak nem is a németes hangzású név számított, hanem itt is az összeírók határozták meg, hogy ki a német. „Bementem a szobába, azt mondták rám, hogy anyám után, aki Heffentrager volt, magyarsváb vagyok. Mire kinyitottam volna a számat, már kipenderítettek. Nem ismertem az összeírókat sem.”³³ Az összeírást ezen a vidéken egyes falvakban tehát egy magyarokból álló ad hoc bizottság végezte: „Már mondták előre, hogy lesz összeírás és értesítik azokat, akiknek menniük kell. Voltak öten egy bizottságban és azok hirdették ezt. [...] Szóval, kiírták a neveket.”³⁴

Egy teljesen más térségben fekvő településről, Balmazújvárosból is egy „sorozó” bizottság működéséről van adat. „Hozzá tartozóinkat, nem tudjuk, milyen rendelkezésre, milyen alapon jelölték ki a munkára való elszállításra. A kijelölt és egybegyűjtött egyének ígéretet kaptak a jelen levő orosz parancsnokságtól, hogy a magyarok nem kerülnek kiszállításra, hanem egy orosz-magyar vegyes bizottság előtt származásukat igazolva, szabadon bocsátják őket. A kiválogatás meg is kezdődött, és több magyar származású egyént szabadon bocsátottak. Az egybegyűjtöttek nagyobb részét azonban nem bírálták felül.”³⁵

Egy forrás beszél arról, hogy a fogolycsoport esetében útközben eszközöltek valamiféle politikai, egészségügyi szűrést, s a bizottságot egy szovjet és egy magyar (!) katonatiszt alkotta. „Bevezettek egy nagy, sötét szobába, ahol egy szovjet és egy magyar tiszt volt. Felszólítottak, hogy adjam elő a mondanivalómat. Ekkor átadtam a kórházi igazolásomat, és közöltem szóban is, hogy nem vagyok katona, beteg vagyok, és haza akarok menni. A magyar százados mondott valamit a szovjet tisztnek, aki intett egy katonának, hogy kísérjen vissza a többihez. Az igazolásomat nem adták vissza.”³⁶

31. Nagy, 2017: 38.

32. Bank–Bognár–Tóth, 2016: 25.

33. Ritter, 2017: 245.

34. Uo.

35. Stark, 2017: 96. o. (8. dokumentum).

36. Idézi Bognár, 2018: 170.

A bizottságok és a helyi hatóságok, elöljáróságok azonban mégsem tekinthetők általánosságban véve saját jogon kollaboránsoknak. Részben azért, mert a legtöbb esetben elkerülhetetlennek látták az együttműködést, ami nem egy esetben a fegyveres kényszer miatt történt. A gönci járás egyik falujában a bírót puskatussal verték be az iskolába, ahol össze kellett írnia a német származású lakosok nevét, s a jegyzékre a saját két lányát is fel kellett vennie, akiket a többiekkel együtt el is vittek.³⁷

Részben pedig azért nem tekinthetőek minden esetben kollaboránsnak, mert nem is egyszer fordult elő – a fenti, balmazújvárosi esethez hasonlóan –, hogy megpróbáltak mentesítéseket eszközölni. „1944. december 26-án a községben mintegy 200 főt számláló, ún. orosz GPU-osztag jelent meg és szállásolta el magát. Ugyanez nap este az osztag parancsnoka, egy orosz őrnagy magához hívott és elrendelte általam a járás lakosságának népszámlálásszerű összeírását. [...] 1945. évi január 1-jén az osztag parancsnoka magához hívatott és közölte velem, hogy a község német nemzetiségű, illetve német nevű lakosságát munkára kívánják mozgósítani. [...] A parancsnokló őrnagy január 2-án reggel 7 órakor tétette közhírré az utasítását, mely szerint minden német nevű, tekintet nélkül arra, hogy bírja-e a német nyelvet, vagy sem, tekintet nélkül előéletére, a rendelkezés alá esik. Ugyancsak beleesnek azok a magyar nevű egyének, akiknek egyik nagyszülőjük német nevű, illetve német származású. Ha csak egy csepp német vér folyik az ereiben, német! Az őrnagy engedélyével egy bizottság alakult a kommunista párt, a kisgazdapárt vezetőiből és kipróbált magyar emberekből, hogy a lakosság egy töredékét felmenthessük. A bizottság 250 személyt hozott javaslatba. Ezt a javaslatot az orosz őrnagy nem fogadta el. Dr. Ormos Péter belügyminiszteri titkár vezetésével egy másik bizottság 228 egyén felmentésére hozott javaslatot. Ez a mentési akció is eredménytelen maradt, sőt az őrnagy elrendelte az 1899-es férfi évfolyam, valamint a kommunista párt tagjainak és hozzátartozóinak a gyűjtőhelyekre való beszállítását. [...] 1945. január 11-én az összegyűjtés befejeződött, [...]. A Gyuláról és egyéb helységekből érkezettekkel együtt a létszám 1903 fő volt.”³⁸

Máshol a mentési akciók eredményesebbek voltak. Talán egészen kivételesnek mondható Ózd környékén Putnok és Gömörszőlős esete, ahol a jegyzők által „németekről” összeállított névjegyzékeket ezen a két településen a községi bírók nem írták alá, és így megmentették településeik kijelölt lakóit a deportálástól.³⁹

Megint más esetekben még az újonnan létesült, a kommunista párt által dominált elöljáróságok sem tudtak az összeírás céljáról. Mezőberény esetében nem sok választásuk volt: a névjegyzékek összeállítását követően maguk a szovjetek szedték össze az embereket, pedig a helybeli kommunista párt vezette községi tanács korábban még rendőrséget is szervezett. A községi alkalmazottakat, illetve az elöljáróság tagjait piros karszalaggal, orosz és magyar nyelvű igazolásokkal látták el. Ráadásul már az elhurco-

37. Uo. 159-

38. Stark, 2006: 79.

39. Nagy, 2017: 39.

lások előtt „munkásszázadot” állítottak fel a „község fasiszta érzelmű” lakosaiból.⁴⁰ Az új munkaszolgálatosokat zöld karszalag viselésére kötelezték.⁴¹ Érdekes, hogy a szovjetek nem ebből a kontingensből indultak ki, és valamiért nem bízták a helyieket a foglyok összegyűjtését vagy őrzését. A községi tanács által rögzített jegyzőkönyv megállapítja: „Ezen összeírások eredeti célját a községi tanács nem ismerte, és arról csak akkor értesült, amikor az orosz katonai hatóságok közölték a tanáccsal, hogy az orosz katonai hatóságok által az összeírásból kiírt egyének a községi előjáróság és a tanács által munkaszolgálatra igénybevétnék.”⁴² A névsorok gépeléséhez igénybe vették az irodista lányokat, akik szigorú őrizet alatt gépelték a névsorokat, egészen addig, amíg ki nem derült, hogy ők is rajta vannak a listán. El is hurcolták őket.⁴³ Bizottság azonban itt is működött. „Január 5-én egy bizottság előtt kellett megjelennie mindenkinek, akik ott fogva voltunk. Ott voltak a munkahelyi feletteseim is, ott döntöttek a sorsunkról. Ha pl. az anya volt német, és családneve magyarosan csengett, orvosi igazolás vagy hadiüzemi munkahelyi igazolás alapján elengedték. Volt még egy mentőv: két ember nevét kellett megadni a saját helyett. A párt vezetőjének válaszoltam, hogy én ezt nem fogadom el. Akkor még nem tudtam, hogy én is és H. Zsuzsa kolleganóm is ilyen mentők vagyunk. Egy magas beosztású tisztviselő sógornője helyett kellett el-mennünk.”⁴⁴

Akiket ténylegesen a kollaboránsok második típusához kell sorolnunk, azok nem éppen jóakarattal jártak el. Amellett, hogy többnyire muszkavezetők is voltak, a névjegyzékek módosításánál vagy az előállítások foganatosításánál befolyást tudtak gyakorolni arra, hogy végül is kiket hurcoljanak el a szovjetek „málenkij robotra”. Vagyis a Feri Sándor már idézett visszaemlékezésében elmondottakhoz hasonlóan jártak el. Mezőberényben is akadt erre példa: „Egy ilyen hosszú asztalnál ült a tolmács meg azok, akik intézték ezt a dolgot, hogy kivisznek bennünket. Így az asztal végénél ült a tolmács, és engem felmentett az orosz tiszt, mert hogy fiatal vagyok. És akkor felállt az öreg J. bácsi, az volt a tolmács, és azt mondta: Nem, neki menni kell, apja, anyja német.”⁴⁵

Szintén a tolmácsok szerepéhez kapcsolódik az a levél, amit Szabolcs vármegye Nemzeti Bizottsága 1945. február 1-jén írt az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökéhez, Dálnoki Miklós Bélához. „Az orosz katonai hatóságok vármegyénk egész területén összeszedik és elszállítják a lakosság számottevő részét. Tudjuk, hogy az aláírt fegyverszüneti szerződés feltételei között ott szerepel a német származásúak kiadása is. Az összeszedések is erre való hivatkozással történnek. Azonban ennek meghatározása nem világos, sőt, mondhatjuk, hogy zavaros. [...] A befutott jelentések alapján

40. Körösi, 2017: 28.

41. Miklós, 2017: 63., 22. lábjegyzet.

42. A jegyzőkönyv szövegét idézi Körösi, 2017: 30.

43. Uo. 30–31.

44. A visszaemlékezést idézi Körösi, 2017: 32.

45. Uo.

*úgy látjuk, hogy a legtöbb zavart a helyi tolmácsok csinálják, mint besúgók. Ezeknek a tolmácsoknak nagy előnyük, hogy oroszul tudnak, de nem egy esetben éppen német származásúak, sőt, gyakran valamelyik nyilas mozgalom vagy párt exponensei voltak. [...] Szinte teljhatalmú urai egy-egy vidéknek.*⁴⁶

A Dunakanyar egyes falvaiban is a tolmácsok döntöttek sokszor egy-egy ember sorsáról. *„Volt egy névsor a svábokról, és mivel korábban [német nevű] voltam, [apám magyarosította] ezért belekerültem. Nagybátyám távoli rokona volt a tolmács, nekik már volt egy összeállított listájuk azokról, akik lementek jelentkezni. Egymás után hívták az embereket és nézték a nevüket a listán. Akkor mutatták, hogy vagy be a szobába, ahonnan már nem lehetett többé kimenni, vagy azt mondták, hogy »elmebetünk«. Amikor oda kerültem, kérdezték, hogy hívnak, mondom Z. Jenő. Nézte az orosz, de mellette ült a Schambeck nevezetű férfi, akinek köszönhetem, hogy kikerültem. Nézte az orosz és mutatta, hogy mehetek haza, és az meg odasúgta, hogy Zoller, az volt a nevem. Mutatták, hogy menjek a másik szobába.”* Ugyanebből a térségből származik egy hasonló beszámoló: *„Az iskolában kellett gyülekezni, és ott voltak az oroszok és a tolmácsaik is. Egy tolmács mondta – a tanító – hogy ki felel meg és ki nem felel meg.”*⁴⁷

A listákat összeállítók és a muszkavezetők szerepe keveredett a Tolna megyei Györkönyben is. A helyi előjáróság 1945. január közepén mintegy 50 főnek küldött felszólítást, hogy a szovjetek számára végzendő munkára jelentkezzenek, de ennek csak 20 fő tett eleget. Így azután az egyik községi vezető a szovjet karhatalommal házról házra járva összefogdosott még 35 lakost, akiket Bajára, majd onnan Ukrajnába vittek.⁴⁸

Részben már a harmadik típushoz vezet minket át a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Fegyvernek községben lezajlott elhurcolások esete. Itt a helyi Nemzeti Bizottság segítségével állították össze a deportálandók listáját, s volt, akiért szovjetek nem is mentek, csak a policájok, vagy akár egy szem polic. De akadt olyan parasztember is, akit hazafelé tartó útja közben, a szekeréről rángatott le két szovjet katona és egy policáj, és úgy hurcolták be. Az egyik – német nevű: Stahlmayer – visszaemlékező azt is feljegyezte, hogy a községházán őket policok őrizték, akik tisztában voltak vele, hogy mi lesz az elhurcolandók sorsa.⁴⁹

46. L. Balogh, 2015: 280. (109. dokumentum). Ugyanitt megjegyzik, hogy nagy zavart okoznak az „*ügynevezett belügyminisztériumi nyomozók, vagy a magyar politikai osztály kiküldöttei*”, akik a helyi hatóságok tudta nélkül, azok megkerülésével intézkednek. Nincs rá utalás, hogy volt-e részük a deportáltak „sorozásában,” de a szöveghelyek közelsége miatt nem is zárhatjuk ki.

47. Ritter, 2017: 246.

48. Zielbauer, 1989: 288.

49. Bognár, 2018: 134.

A policok

A harmadik típusba pedig azok fegyveresek, a policok tartoznak, akik az emberek összeszedését és a települési gyűjtőhelyre kísérést elvégezték.

A korabeli feljegyzéseket vagy a mai visszaemlékezéseket olvasva azonban sokszor nem tehetünk egyértelműen különbséget a muszkavezetők és a policok között. *„A szovjetek egy helyi segítője, ahogy akkoriban hívták: »polic« és egy orosz katona jelent meg. A polic tolmácsolta a katona parancsát, miszerint a Pásztor kislánynak a község-házára kell mennie dolgozni. [...] Ahogy a község-háza felé közeledtek, a malomtulajdonos Klein házában egyszer csak azt mondja az orosz katona a policnak: »Itt beme-betünk.« [...] Éjjel volt, amikor a Muszbek és a Szaboda családra rátörték az ablatot. [...] A »betörők« nem várták meg, míg kiér, rögtön berúgták az ajtót is. Ekkor vették észre, hogy az oroszokat kísérő úgynevezett polic, a helyi vasboltos tört rájuk. Mindenkit felverték és elvittek, hiába könyörögtek, hogy legalább az áldott állapotban lévő Szloboda Máriát hagyják itt.»⁵⁰ A szovjet és a magyar ideiglenes karhatalom tagjai közös razziáit esetében nehéz meghatározni a kollaboráció típusát. Szintén a polic és a muszkavezető fogalmának összefonódására utal a következő interjúrészlet: *„1944 végén szovjet katonák és magyar policájok szedték össze evégből a civileket 17-től 45 éves korig egy »kis munkára«, azaz malenkij robotra. A parancsnokságokon összeállították az elhurcolandókról a listákat, akiket valamilyen indokkal, valamennyi élelemmel és ruhával karácsonykor elvittek kukoricát törni, vagy máshová, rendeletre hivatkozva.»⁵¹ Mentési kísérletekre azonban még ezek esetében is találhatunk példát: *„Apósom, Cs. Kiss Imre egy jószándékú policájnak köszönhette, hogy megúszta ezt a »kis munkát«, a malenkij-robotot, mert az utcán őt is összeszedték e célra, de az utcai menet közben – mivel a sor végén volt –, a kísérő policáj egy alkalmas pillanatban intett neki, hogy tűnjön el, mire ő beugrott egy közeli kapun.»⁵²***

Egy másik adatközlő esetében inkább gyanakodhatunk policokra, mint egyszerű muszkavezetőkre, hiszen az adatközlőt vörös karszalagos magyarok hurcolták el. *„1945. január 19-én két karszalagos illető megjelent, és azt mondta, hogy a ráckevei vasútállomás, illetve a vasútvonal javítására menjünk be. Bementünk, lezártak mindjárt Tökölre, mindjárt lezártak egy pincébe. Utána német hangzású nevéket hoztak Csepelről, több mint 300-at, mink 17-en ültünk a pincében addig. Nekem is német hangzású nevem volt, Niederkirchner, mindjárt beleestem a szórásba, úgyhogy aztán nem a vasútvonalra mentünk, hanem egyenesen sorakozó és hatnapi gyaloglás után, Kiskunhalason, február 1-jén bevagoníroztak.*

– Magyarok voltak ezek a karszalagosok? Ezek kik voltak?

– Hogyne, mind a kettő jó ismerős volt! [...] Az egyik kocsmáros volt, a másik a szomszédunk. [...] Magyarok voltak, helybeli községbeliek. [...] Azzal jöttek be, hogy

50. Kalapos, 2014: 135, 154.

51. Kissné – D. Szűcsné, 2016: 32–33.

52. Uo. 33.

*Rezső bácsi, mindkettejüknek el kell menni, munkára, amit mondtam, a ráckevei vasútvonalra.*⁵³

Az ismerősök mellett természetesen előfordult, hogy teljesen ismeretlenek érkeztek a kiválasztott, deportálandó személyekért. Tiszalúcon 1945. január 21-én például egy 17 éves magyar lányt a szülei nem akartak elengedni két idegennel – egy szovjet katonával és egy magyar kollaboránssal –, ezért a szülők a lányukat elkísérték a gyűjtőpontig, ahol azonban az édesapát, mivel úgy tűnt, hogy jó erőben van, szintén ott fogták és el is hurcolták.⁵⁴ Sajószögedről pedig már 16 éves kortól összeszedték a lányokat a nemzetőröknek nevezett policok.⁵⁵

Az egész folyamatot és a két szerep összefüggését leírja Rózsa Péter: *Ha túléled, hallgass!* című visszaemlékezésében: „Novemberben, amikor a front átvonult a mi vidékünkön, megjelent a faluban, Vajkócon néhány orosz katona.⁵⁶ Addigra már igyekeztek megszervezni a közbiztonságot és a közigazgatást oly módon, hogy kineveztek egy vezető embert, és felállították a polgárőrséget. Nem vagyok már biztos abban, hogy így hívták, de az a lényeg, hogy a magyar lakosokból szerveztek egy kis rendfenntartó csapatot. November végén a vezető – aki a bíró szerepét is ellátta – kidoboltatta, hogy az orosz hadseregnek három napi közmunkára van szüksége. [...] Amikor a begyűjtésünk megtörtént, egy orosz katona egy polgári őrral végigjárta a falut, nem maradt-e otthon férfi.” Őrizet alá kerültek, majd nemsokára átkísérték őket a szomszéd faluba. „A menetet a vajkóci polgárőrök kísérték, és köztük volt az egyik osztálytársam is.”⁵⁷ Egyikük se gondolt bele komolyan a helyzetbe: a gimnáziumi osztályból egy tanuló fogoly lett, az osztálytársa meg őrzi. Következő reggel már a szovjetek vették át a felügyeletet. Ugyanitt találhatunk egy teljesen kirívó adatot is, eszerint a szovjetek még a gyűjtőtáborban is szerveztek rendfenntartókat. „A német koncentrációs táborok mintájára a foglyok soraiból kiemelték néhány embert. Ezeket kinevezték felügyelőnek, csak éppen nem kápóknak, hanem policájnak hívták őket. Bennünket pedig a katonai egységek mintájára szakaszokba és századokba soroltak. Ezek élén álltak a policáj emberei. Franciák voltak. Őket emelték ki. Nagyon durván és nem éppen a legemberségesebben bántak velünk.”⁵⁸

Szintén a teljes folyamatot láthatjuk magyar levéltárakban megőrzött bejelentésekből is. Hernádnémetiben a karszalagos policok rendelték be a népet a községházára, ahol a szovjetek mellett a falusi bíró is benne volt a bizottságban. Ezután a kiválo-

53. Interjú Nánási Rezsővel.

54. Bognár, 2018: 152–153.

55. Uo. 153.

56. Vajkóc (szlovákul: Kapušianske Vojkovce, korábban Vajkovce): Mátýócvajkóc településrésze, korábban önálló község Szlovákiában, a kassai kerület Nagymihályi járásában.

57. Rózsa, 1989: 24–25.

58. Uo. 26,

gatott embereket már szovjet lovasok kísérték tovább – először Tiszalúkra, majd Sze-rencsre.⁵⁹

A kollaborációs minták összefonódása

Ahogy láthattuk is, a kollaboránsok három típusa között volt átjárás, sőt, néha nem is típusokról, hanem különböző szerepekről beszélhetünk.

Rákoscabán a községházán levő anyakönyvekből válogatták ki a „német hangzá-sú neveket az orosz katonákkal közösen azok a vörös karszalagos, tolmácsként is segéd-kező pribékek”.⁶⁰ Ugyanezt erősíti meg egy másik visszaemlékezés is, szintén Rákos-csabáról: „Valami furcsa, soha nem hallott idegen nyelven kiabálást hallottam. Hirte-len felocsúdtam és már mellettem is állt az, akinek a hangjára felébredtem, egy katona, és ezt kiáltotta: »Davaj-davaj! Málenkij robot!« és közben már rántott is egyet a vállamon. Értetlenül hallgattam, nem értettem ezeket az orosz szavakat, amit aztán a mellette álló vörös karszalagos civilek egyike lefordított.”⁶¹

Itt tehát a tolmács-muszkavezető, a lista-összeállító és a policáj szerepe teljesen egybemosódott. Más esetekben pedig a különböző típusú kollaborációs minták egy-másra „épülését” láthatjuk. Ezt a teljes folyamatot írja le egészen röviden egy rátkai (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) helytörténeti munka is: „...a szovjet parancsnokság elküldte a katonákat a helyi nemzetőrök kíséretében, hogy a valószínűleg Mezei jegy-ző által összeállított lista alapján keressék meg a [transzportból] hiányzókat, s tereljék be őket.”⁶²

Az összeképet és a három egymásra utalt típust, illetve azok összefonódó szerepét Majorszki András helytörténész vázolta fel tömören a Miskolc melletti Ond község esetében. „1945. január közepén megkezdődött a munkaképes lakosság összeírása, számbavétele. Ehhez az NKVD egységeinek és a Vörös Hadsereg alakulatainak, kényszerből vagy önszántukból, a jegyző, a bíró, a helyiekből szervezett rendfenntar-tók, a »policok«, és a szintén a településen élő vagy onnan származó tolmácsok. 1945. január 20-án kezdték meg az emberek összehívását és összegyűjtését, a gyűjtőhelyet a községházán alakították ki. [...] Az 1945 januárjában történt események fontos sze-replői voltak a helyi rendfenntartók, a »policok«, akiket a megszálló erők szerveztek meg a rend fenntartására. A rendfenntartók egy része önként, míg mások kényszerből vettek részt az összegyűjtésekben. A szovjet katonák több embert zsarolással kényszerít-tettek a becstelen munka elvégzésére. A »policokat« »köpönyegforgatóknak« és »nyolomsógoroknak« nevezték.”⁶³ A kényszer kérdéséről máshol is írnak, a muszka-vezetőkre vonatkoztatva: „Árulás! Mert hiszen az volt! Igen nehéz helyzetbe hozott,

59. Bognár, 2018: 153.

60. Uo. 145.

61. Berghoffer Róbertet idézi Bank–Bognár–Tóth, 2016: 37.

62. Endrész, 2005: 12.

63. Majorszki, 2017: 211, 214.

egyelőre kideríthetetlen maradt a számomra, vajon ki volt az az aljas orosz-bérenc személy, aki pontos névsorral és lakcímmel elindította Gálföldi Mihályt és Grencsó Józsefet. A tett végrehajtására valószínűleg őket is kényszerítették. A falu fiataljai mind jól ismerték egymást, mint barátok, összejártunk.”⁶⁴ Igaz, a személyes ismeretség nem mindig jelentett előnyt, sőt, néha egyenesen mellbevágó lehetett tapasztalni, hogy akár a komának gondolt falubeliek vagy akár az osztálytársak kísérik egymást, ahogyan azt feljebb, a Vajkóc községi „polgárőrök” példáján is láthattuk.

Kormos Valéria még az 1980-as évek második felében interjúorozatot készített a Felső-Tisza és a Bodrogköz vidékén idős, egykor málenkij robotot megjárt túlélőkkel. Ezekből a visszaemlékezésekből szintén a teljes folyamat képe rajzolódik fel: „Mikor Natkó István, a falu bírása kiállt a nép elé. 1945. január 25-én, így szónokolt: »Magyar testvéreim! Önként jelentkeztek az ország újjáépítésére! Azok is jelentkeznek, akik nincsenek összeírva! Kell a fiatal erő az újjáépítéshez...«, de ugyanez a bíró policokat küldött a házakhoz, hogy adják elő, akiket összeírtak, különben felgyújtják a házat. Eleinte persze azt hírelték, hogy a templomot kell felépíteni. Hát összegyűltünk kétszáznál többen, az iskola előtt. Egyszer csak azt vettük észre, hogy körbevettek bennünket orosz lovaskatonák.”⁶⁵

Egy másik interjúrészlet a policok könyörtelenségére mutat rá: „Délután jöttek be a házba a policok, hogy mennünk kell répát ásni a szerencsi cukorgyárba. Velünk lakott a nővérem, három kisgyerekekkel. Az ő férje egy bombázásnál meghalt. Itt élt a húgom is, neki decemberben született kisbabája, másfél hónapos volt a gyerek. A policok annyit mondtak, hogy tőlünk csak nekem kell menni. Tizenhét éves voltam. Azt gondoltam, jól van, nem dől össze a világ, kibírom, kiássuk a cukorrépat, aztán jövök haza. A bátyámat, aki Bodrogkeresztúron lakott, s gyalog jött haza a Don-kanyarból, szintén megfogták. Nemkülönböztetve a sógoromat, akinek a felesége kisbabástól velünk élt. Végül a kisebb bátyám menyasszonya került sorra. Nem volt pardon: a fegyveresek szabályszerűen behajtottak mindenkit a keresztúri iskolába.”⁶⁶

Ennek a térségnek az esetében egy korabeli dokumentum – a dadai felső járás szolgabírájának jelentése Szabolcs vármegye főispánjához – is rendelkezésre áll, amely igazolja a megtörténeteket és különösen a visszaemlékezésben említett Natkó István kollaboráns szerepét. „Jelentem, hogy a járás területéről összesen 931 embert (férfit és nőt) vittek el az oroszok. Az összeszedést és elszállítását a járás községeiben egyszerre, de különböző módszerekkel hajtották végre. Ibrány, Buj, Tiszabercel és Gáva községekben a községi elöljáróságokkal összeírtatták a német nevűeket. Össze kellett írni azokat is, akiknek csak az anyjuk, vagy a házastársuk volt német nevű. Ezekből az összeírásokból kiküldött orosz tiszt az elöljáróságok nélkül, egyedül írta ki a 18-45 éves nőket és a 18-47 éves férfiakat. Ezek közül elengedtek már a gettóból [sic!] egy párat, mert beteg vagy szoptató anyja volt. Vencsellő községben az orosz főhadnagy elrendelte,

64. Csizsek, 2003: 19–20.

65. Kormos – Várhelyi, 1990: 11–12.

66. Uo. 30.

hogy a lakosság férfi tagjait 16-45 évig, a nő tagjait 16-40 évig 2 órán belül írják össze. Az utasítás szerint, ha egyetlen ember is kimarad, a főjegyzőt és a községi bírót azonnal főbelövik. (...) Ezen névjegyzéket az orosz főhadnagy elvette, és ennek ellenőrzéseként a lelkészekkel és tanítókkal ugyanezen egyéneket, mondván nekik, hogy ezekkel, mint hadimunkásokkal, a lerombolt vencesellői templomot felépíttetik. A kész névjegyzékeket az orosz főhadnagy levitte a lakására, és ott id. Natkó István volt községi főbíró, mint tolmács segítségével, abból egy kivonatos orosz nyelvű névjegyzéket állított össze. Majd január 26-ra gyűlést doboltatott össze az orosz főhadnagy, és azon a gyűlésen, a népet körülfogva fegyveres erővel, felolvasták a névjegyzéket, és az ott levőket az iskolába zárták. [...] Akkor este még, a névjegyzéket átvizsgálva az orosz főhadnagy a meg nem jelentekért nemzetőröket küldött.”⁶⁷

Ahogyan olvashattuk, ebben a folyamatban minden benne volt: a kétfajta összeírási módszer, a fegyverrel való kényszerítés, a muszkavezető-tolmács szerepe, illetve az ideiglenes karhatalom (a policok, vagyis a nemzetőrök) közreműködése. Kormos Valéria említett interjúsorozata azért is egyedi, mert sikerült egy volt policot megszólaltatni.

„– Emlékszik arra a januári napra 1945-ben, amikor maguk összeszedték az embereket?

– Emlékszem, hogyné. Egy rokonunk, egy nőszemély szintén beleesett, nekem kellett őt felszólítanom. Oda is vészett.

– Hogyan állították össze a névsort, hogy kiket visznek el?

– A kisbírók elfelejtették elégetni az anyakönyvet, így aztán könnyen megtalálták.

– Milyen szempontok szerint válogattak?

– Az orosz tiszt felolvasta a névsort, mi arra voltunk kötelezve, hogy fejenként tíz embert állítsunk elő. Voltak ott még más baloldaliak is, azok szintén megkapták a feladatot. Úgy durván háromszázra emlékszem, hogy annyit gyűjtöttünk be.

– Nem nyolcszázat? Nekem ennyit mondtak.

– Kétszáznál nem lehetett több.

– Maguk ott álltak, és hallgatták a neveket. Milyen érzés volt, amikor jó ismerősük vagy rokonuk nevét olvasták fel? Netán egy haragosukét?

– Megmondták, ha olyan nevet hallunk, hogy az illető szimpatizál az új renddel, vagy tett érte valamit, akkor jelezzünk. Épp a sógoromat szólították. Szóltam érte, hogy álljunk csak meg! Hisz őt már gyerekkorában megverték a csendőrök...

– Tehát véleményt mondtak, vétőjoguk volt, és akadt, akinek odadobhatták a »mentőövet«. De a többiek? A tizenhat, tizenhét éves lányok, fiúk? Ők máris az új rendszer ellenségei voltak?

– Nekünk nem mondták, hogy hova kerülnek.

– Nem volt semmi rossz érzésük?

67. L. Balogh, 2015: 290–291. (116. dokumentum).

– Volt, volt. Sorolták, hogy Berger, Kristán, Grünstein... ezek nem németek, csak a nevük az – magyaráztuk. Már amikor bevitték őket Szerencsre, tudtuk, hogy nagy probléma lesz ebből, csak akkor már nem tudtunk mit tenni.”⁶⁸

Kikből verbuválódtak a muszkavezetők, a tolmácsok és a policájok?

Vannak arra utaló visszaemlékezések és feljegyzések, amelyek szerint az egykori szélsőséges, nácibarát helybeliek „öltöztek át”. Feljebb már idéztünk erre példát Szabolcs vármegyéből: „Ezeknek a tolmácsoknak nagy előnyük, hogy oroszul tudnak, de nem egy esetben éppen német származásúak, sőt, gyakran valamelyik nyilas mozgalom vagy párt exponensei voltak.”⁶⁹ Másik helyen egy radikális jobboldali társadalmi szervezet egykori tagjáról van szó, mint muszkavezetőről: „Pokománcsi Gábor volt az egyik civil, ismertem, MOVE lövész volt.”⁷⁰ Csepelről körülbelül 300 főt hurcoltak el, s a már idézett interjúrészt szerint vörös karszalagosok végezték az összegyűjtést, azonban egy másik adat ezt pontosítja: „magyar rendőrök és vörös karszalagos helybeliek”. Az utóbbiak között akadtak korábbi nyilasok is.⁷¹ Azt, hogy ez nem volt elképzelhetetlen, mutatja az egyik zuglói nyilas testvér, Gelencsér Sándor megjegyzése, miszerint a háború után „leveti a zöld inget, felveszi a piros karszalagot és ő lesz a legnagyobb kommunista”.⁷²

Majorszki András Ond községről szóló munkájában egy volt csendőrrel is esik szó: „Tolmácsként a szovjet katonák és a »policok« mellett teljesített szolgálatot egy Polyák nevű idősebb ember, aki korábban csendőr volt.”⁷³ Majorszki még egy csendőrt említ, igaz, ő már a fogságban lett „kápó”: „A tábor legrettegettebb személye egy tolmács volt. Babuscák! Ezt a nevet félve ejtette ki az a 1223-as láger minden magyar lakója. Kegyetlenkedésben, embertelenségben minden magyar tolmácsot és orosz munkavezetőt fölülmúlt. Babuscák tarcali származású volt, a Horthy-korszakban csendőrként teljesített szolgálatot. Mivel jól beszélt oroszul, ezért a foglyok mellé rendelték tolmácsnak, valószínűleg már Szerencsen. Már a kiutazás során elkezdte a foglyok sajnálgatását, a táborban azonban még keményebbé vált. A lágerben hamar kiemelkedett a többi tolmács közül, mivel teljesen kiszolgálta a fogvatartókat, ezáltal a tábor »magyar urává« lépett elő. A tolmács [Babuscsák] egy idő után már az őrszemélyzet számára is vállalhatatlan módon viselkedett, ezért száműzték egy másik lágerbe. A fogságot túlélte, de szülőföldjére nem mert hazatérni.”⁷⁴

68. Kormos-Várhelyi, 1990: 40–41.

69. L. Balogh, 2015: 280. (109. dokumentum).

70. Szekeres, 1996: 55.

71. Bognár, 2018: 139.

72. BFL XXV.4.a. FB. 1967/4831. VI. doboz, 7116.

73. Majorszki, 2017: 215.

74. Majorszki, 2017: 221–222.

Van olyan visszaemlékező, aki szó szerint átöltözésről beszélt: „*Volt ugyanis a két ember a faluban, akik, amíg a németek itt voltak, az SS-karszalagot viselték, a front ideérkezése után egyből a csillagos viseletre váltottak át – gerinctelenül. Ők vették át a község vezetését és dirigálták. [...] A szovjet parancsnokság kiadta, hogy mennyi emberre van szükség, és ezt a szorgalmas »magyarok« teljesítették. Ők a németek itt létekor még más jelvényt viseltek, de amint a front Magyarországra érkezett, már Leninsapkájuk volt, és átvették a község irányítását, összeállították az elhurcolandó személyek listáját. Aki nekik nem tetszett, az rákerült, mint ahogy meg is mondták annak idején: Na, hál' Istennek, megszabadultunk ezektől a gyűttmentektől.*”⁷⁵

Az „átöltözéssel” szemben a másik oldalon a volt munkaszolgálatosok is megjelennek egyes esetekben. Majorszki alapos helytörténeti munkájában például megemlíti: „*A visszaemlékezések szerint a Vörös Hadsereg munkáját tolmácként volt munkaszolgálatos ondi zsidók is segítettek. Volt köztük olyan, aki nagyon keményen lépett fel a falu lakóival szemben, volt azonban olyan is, aki egy áldott állapotban lévő anyát mentett ki a foglyok közül.*”⁷⁶ Scheffler János szatmári római katolikus püspök Angelo Rotta nunciushoz intézett levelében jegyzi meg: „*Sokan gyanítják, hogy ebben a tevékenységben [ti. az elhurcolások lebonyolításában] részt vesznek a visszatért zsidók is.*”⁷⁷ Ez a gyanú a fentiek szerint nem feltétlenül volt alaptalan. Egy másik – igaz, a trianoni határokon kívülről, Nagyváradról származó – visszaemlékező ezt így írja le: „*Az ajtón egy karszalagos zsidó fiú kopogott, és miután nem várta meg, amíg kimondom: szabad, már bent is volt. Megkérdezte, hogy én vagyok-e az a bizonyos Jungel Zoltán. Miután bevallottam neki, hogy hát az én vagyok, azután már sok mondani valója nem is volt, csak annyi, hogy biztosan tudom, hogy miért jöttek.*”⁷⁸ Arról, hogy a kommunista párt számított a túlélő magyar zsidók egy részében érthető módon megjelenő retorziós érzésekre, egy, a szocialista időszakban kiadott forrásgyűjtemény is tanúskodik: „*Bánó Mihály rendőr főkapitányi megbízása után volt munkaszolgálatosokból és Budapestről elmenekült fiatalemberekből félelmetes tettekre kész politikai nyomozócsoportot állított össze. (...) Miután a politikai nyomozók többségének bő tapasztalatuk volt a fasiszta rendszer embertelen bánásmódjából, vallatási módszereiből, nem tudtak szabadulni a bosszú érzésétől. [...] Tagadhatatlan, hogy a pol. osztály alapos munkát végzett.*”⁷⁹ Az adott szövegrészlet Kecskemétről szól, de Kádár János rendőrfőkapitány-helyettesi beszámolójában Budapestről jegyzi meg: „*Jellemző tünet a zsidók beáramlása.*”⁸⁰

Itt egy pillanatra meg kell állnunk bizonyos módszertani megfontolások miatt. Nevezetesen először amiatt, hogy akiket munkaszolgálatosként azonosítottak, azok

75. Kalapos, 2014: 85–86.

76. Majorszki, 2017: 215.

77. Stark, 2017: 98. (9. dokumentum).

78. Jungel, 2005: 12.

79. Bálintné–Szabó, 1971: 86.

80. Idézi Ungváry, 2000: 89.

egyáltalán nem biztos, hogy mind zsidó származásúak lettek volna, hiszen a munkaszolgálatra baloldaliak és más, politikailag megbízhatatlannak minősített állampolgárok is be voltak sorozva. A második megfontolandó felvetés pedig arra vonatkozik, hogy muszkavezetőként, tolmácsként lehet, hogy egy-egy szökött, elmenekült munkaszolgálatos vagy a deportálásból valamiképpen hazajutott magyar zsidó szerepelhetett az elhurcoltak kiválogatásánál, esetleg tolmácsként a deportálás előkészítésénél, de éppen a vidéki zsidóság 1944. tavaszi deportálása miatt megjelenésük a kistelepi policok között nem valószínű. Éppen így nem lehetett jelentős a muszkavezetők, policok között a korábbi nyilasok, volksbundisták vagy más radikális szervezetek tagjainak aránya sem. Egyes helyeken – inkább a nagyobb városokban – van adat arra, hogy az ideiglenes karhatalmat, vagyis inkább annak egy részét volt munkaszolgálatosokból állították fel. Más esetekben viszont magukat az éppen kiszabaduló zsidó munkaszolgálatosokat is elhurcolták a szovjetek, derül ki a magyar külügyi anyagokból.⁸¹

A már idézett 1945/13. számú miniszterelnöki rendeletben is szerepelt, hogy a polgárőrségekbe „politikailag megbízható, katona viselt és javakorbéli legénységet toborozzanak”. De mit jelentett ez a gyakorlatban? Ahogyan feljebb láttuk, a politikai megbízhatóság, vagyis a baloldaliság kérdése elmosódó határokkal rendelkezett. „*Ma igen sokan hivatkoznak arra a bizonyos politikai okra, hogy osztályöntudatuk parancsára tették azt, amit akkor kellett. Hát én azt bizony sok esetben kétségbe vonom. Az akkori 19-20 éves kezdőknek abban az időben nemigen volt magas az osztályöntudatuk. Politikai érettségről nem beszélhetett ekkor mindenki, főleg mi, falusi fiatalok. Ebben az időben a szolgálatot teljesítők többségében és elsősorban a szegény paraszti rétegből és a munkásokból állt. A vezetőink, akiket a párt delegált, már nálunk érettebbek voltak.*”⁸² A „baloldaliság” minősége tehát ha másként nem is, de legalább a kezdeményezők, a vezetők szempontjából adott volt, s lényegében ehhez a gombhoz varrták a kabátot.

Máshol azonban a „baloldaliság” több volt pusztán szóbeszédnél. A Tisztántúlon – a gyömrői helyzethez hasonlóan – néha előre szaladtak a tájékozatlan, helybéli „elvtársak”. Dévaványán a szovjet csapatok átvonulását követően kikiáltották a proletárdiktatúrát, sőt, még az Ideiglenes Nemzeti Kormányt sem ismerték el eleinte, annak összetétele miatt. Hasonló helyzet állt elő Mezőtúron is, ahol 200 fős polgárőr egység „védte a proletárdiktatúrát”.⁸³ A Békés megyei Vésztőn helyi „köztársaságot” hoztak létre egy volt 1919-es tanácsköztársasági direktórium tag fiának a vezetésével, amely azonban nem is annyira a fentiekhez hasonlóan, hanem elsősorban önvédelmi és önellátási jelleggel működött.

81. Bognár, 2018: 155.

82. A visszaemlékezést idézi Kovács, 1983: 37.

83. Uo. 34.

Policok a határ menti területeken

E tanulmányban a trianoni országhatárokon belüli eseményeket vizsgálom, hiszen a „policok” szerepe is elsősorban itt értelmezhető. Ugyanakkor kitekintésként érdemes egyes, idetartozó határ menti térségeket is megnézni. Az összegyűjtést végző policok a határmenti területeken ugyanis néha nem magyarok voltak. Különösen a déli, jugoszláv határ az érdekes – ez később is visszatérő elem lesz –, de előtte a román, majd utána a szlovák és a kárpátaljai határmentéről is láthatunk egy-egy példát.

Szatmár megye Romániához csatolt részén román „gárdisták”, karszalagos, fegyveres román policok szedték össze a németeket. Érmindszenten szovjet katonák és román rendőrök végezték el a deportálás első szakaszát a Nagykároly városában kialakított gyűjtőtáborig.⁸⁴ Ugyanide hurcolták Mérk és Vállaj községekből, a határ magyar oldaláról az embereket, jóllehet arra nincs adat, hogy ezt románok végezték volna, bár a policokat itt is említik, akik a kisbírókat kísérték az összegyűjtés során.⁸⁵ Észak-Erdély számos vidékén a román falusi lakosságot pedig felfegyverzett nemzetőrségekbe szervezték, miközben a magyar lakosság ki volt szolgáltatva az ilyen román nemzetőrségeknek.⁸⁶

A déli határhoz közel eső Bácsbokodon pedig a visszaemlékezők egyértelműen „partizánokról” beszélnek mind a három, a községben lezajlott elhurcolási hullám kapcsán. Az első elhurcolási hullám szenvedő alanyától egy adat: *„Eljöttek a házhoz is a bácsalmási rendfenntartók, úgynevezett partizánok.”* A második hullámról egy visszaemlékezés: *„1945. január 3-án délután megjelent 3 partizán a tanyánkon. Egy délvidéki és két bácsalmási.”* Ők hárman vitték be a visszaemlékezőt – aki a két ismerős bácsalmásival még egyezkedni is próbált. De ugyanígy a harmadik hullám időszakában, 1945. január 27-én a visszaemlékezőért *„a legjobb barátjának a bátyja”* szállt ki egy szovjet katonával.⁸⁷ Arról nincs adat, hogy ezek a partizánok konkrétan jugoszláv partizánok lettek volna, illetve a nemzetiségükre sincs utalás. Magyarul biztosan tudtak. Az is tény, hogy a határ átjárhatóvá válásával a közeli Bajmokon tömeggyilkosságot rendező délszláv fegyveresek önbizalma megnőtt, és lépéseket tettek egyes községek elfoglalására. Fegyveres jugoszláv csoportok szállták meg Baját és a környező falvakat, és jugoszláv mintára *„népfelszabadító bizottságokat és rendőrséget”* (odbor és milicija) szerveztek.⁸⁸ Baján, Csikérián, Tompán, Bácsalmáson a szovjetek fegyverrel tartóztattak fel egyes jugoszláv fegyveres csoportokat, és a szovjetek *„mereven elzárkóztak az elől, hogy a jugoszlávok a trianoni országhatáron belül is tért hódíthassanak”* – idézi az Ideiglenes Nemzeti Kormány egyik jelentését A. Sajti Enikő

84. Bognár, 2018: 119.

85. Uo. 120.

86. Benkő, 2017: 97.

87. Idézi Bognár, 2018: 136.

88. A. Sajti, 2012: 591.

történész.⁸⁹ Bácsalmáson a szovjet Vaszjuta nevű kapitány került konfliktusba a csak „Miloš” néven ismert szerb hadnaggyal. Néhány szovjet parancsnok azonban természetesen szimpatizált a jugoszláv erővel, s egyikük utasítására a Tompa községbe kiküldött, a magyar közigazgatás megszervezésével megbízott Harmath Albertet a szerb partizánok őrizetbe vették és másik 13 emberrel együtt elhurcolták. Ráadásul a háborús helyzetben nemcsak a határok váltak ideiglenesen átjárhatóvá, hanem a jugoszláv partizánok egységei és az egyszerű, fegyveres civilek között is elmosódott a határvonal. Ezek voltak az úgynevezett „álpartizánok”, ahogyan a helybeli lakosok nevezték őket. Az új honvédség lassú berendezkedésének időszakában a bajai 51. Hadkiegészítő Kirendeltség vezetője 1945. március 28-án ezt írta a Bajai Nemzeti Bizottsághoz: „*A partizánokkal békésen fogunk együttműködni a határőr szolgálat közben, viszont az álpartizánokat a Szabadrán székelő partizánparancsnokkal egyetértve fogjuk leszerelni.*”⁹⁰ Mindez azt jelenti, hogy a málenkij robotra való elhurcolásokban közreműködő, partizánnak nevezett fegyveresek akár lehetek jugoszláv partizánok is, de lehetek akár „etnikumközi” – szó szerint internacionalista – helybeli lakosok, akik túlnyomórészt kommunisták voltak. Annál is inkább, mivel a térségben (pl. Bácsalmáson) is szervezeteket létrehozó Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja helyi alapító tagjai többnyire egyúttal a Magyar Kommunista Párt tagjai is voltak, s a Front délszláv tagozatának főtitkára, Rob Antal (Antun Rob) 1947-ben az MKP listájáról jutott be a választásokon az országgyűlésbe.

Menjünk tovább egy másik határsávhoz! Az ismét Szlovákiához került Gömör vármegyei Abafalván (jelenleg: Abovce) egy szovjet százados a lakosság egytizedét (650 lelkes faluból 65 főt) vitetett el, s a szovjetek mellé őrzésükre még három helyi rendőrt is kirendelt. Utóbbiak azonban pórul jártak, mert ráadásul őket is elhurcolták – áll az Ideiglenes Nemzeti Kormány egyik, szovjetekhez intézett átiratában.⁹¹

Végül, érdekességként lehet megemlíteni, hogy egy kárpátaljai beszámoló szerint Tiszújlak községben a szovjetek által újonnan kinevezett „*Petrusinec, községi bíró jobb és bal oldalán egy-egy 16-17 éves fegyveres cigánygyerekekkel, mint valami testőrökkel*” jelent meg a református templom ajtajában az istentisztelet alatt.⁹²

89. A. Sajti, 2015: 13.

90. Horváth, 2018.

91. Idézi Bognár, 2018: 154.

92. Kovács, 1990: 15.

Levéltári források

Terror Háza Múzeum videóarchívuma
Interjú Nánási Rezsővel,

Budapest Főváros Levéltára (BFL)
XXV.4.a. Fővárosi Bíróság iratai Büntetőperes iratok

Hivatkozott irodalom

Bank–Bognár–Tóth, 2016

Bank Barbara – Bognár Zsolt – Tóth Gábor (szerk.): *Magyarok szovjet fogságban. Történeti szemelvénygyűjtemény a hadifogolyként, internáltként vagy politikai rabként elhurcoltakról.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

Bálintné–Szabó, 1971

Bálintné Mikes Katalin – Szabó Sándor (szerk.): *Így kezdődött. Dokumentumgyűjtemény Bács-Kiskun megye 1944–45. évi történetéhez.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Tanács VB Művelődési Osztálya.

Benkő, 2017

Benkő Levente: Magyarok és németek fogsága 1944-1945-ben Romániában. In Erdős Kristóf – Kiss Réka – Zila Gábor (szerk.): *Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében.* Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 85–112.

Bognár, 2018

Bognár Zsolt: „Málenkij robot”. *A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története.* Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága – Kairosz Kiadó.

Csizsek, 2003

Csizsek István: *A G.526. számú GULAG-lakó. Fogolynapló.* Tatabánya, Tatabánya Alkotó Művészeiért Közalapítvány.

Endrész, 2005

Endrész György: „...nemsokára hazamentek...” *Rátkaiak kényszermunkán.* Rátka, Schwarzwald Hagyományőrző Egyesület.

Hadas, 1991

Hadas Ferenc: *Hol sírjaink domborulnak...* /Nánási Füzetek, 10./ Hajdúnánás, k. n.

Hajagos, 2017

Hajagos Csaba (szerk.): „...*Csak még egyszer hazamenjünk innen.*” *Rabigába hajtva... Mozaikok a Vörös Hadsereg Kiskunfélegyházi járásban folytatott tevékenységéből. Szovjetizálás, hadifogság, kényszermunka.* Kiskunfélegyháza, Huszka József Hagyományőrző Egyesület.

Horváth, 2018

Horváth Zoltán: Bácsalmás város déli határszakaszán kiépített katonai erődrendszer szükségessége. http://www.bacsalmas.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=2947:2018-12-19-10-34-01&catid=59:kozelet&Itemid=231. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

Jungel, 2005

Jungel Zoltán: *Hol tanul németül a német?* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.

Kalapos, 2014

Kalapos Gábor: *Rabok mégis szabadok. Ko(ó)rkép. Az 1944–45-ben a Szovjetunióba, málenkij robotra hurcoltak csodás élettörténetei.* Verőce, k. n.

Kis, 1995

Kis András: *A magyar honvédség újjászervezése.* Budapest, Zrínyi Kiadó.

Kissné – D. Szűcsné, 2016

Kiss Imréné Mikes Éva – D. Szűcsné Horváth Erzsébet: *Mezőtúri rekviem a kommunizmus áldozataiért. Az üldözöttek, az elhurcoltak, a kisemmizettek és 1956 az emlékezők tükrében.* Mezőtúr, „1956 Öröksége” Alapítvány.

Kormos–Várhelyi, 1990

Kormos Valéria – Várhelyi András: *Emberrablás orosz módra.* Budapest, Kelenföld Kiadó – Magyar Nők Lapja.

Kovács, 1983

Kovács József Sándor: A demokratikus rendőrség megszervezése a Tisztántúlon. In Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar megyei Levéltár évkönyve. 10. kötet.* Debrecen, 45–58.

Kovács, 1990

Kovács Zoltán: *Bilincsben is békességben Istennel. Szibériai rabságom története*. Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.

Körösi, 2017

Körösi Mihály: „Túlélni akartuk, hazajönni!” Mezőberényiek „málenkij roboton” a dokumentumok és visszaemlékezések tükrében. In Máthé Áron (szerk.): *Gulag történetek. Dél-alföldi magyarok és magyarországi németek a szovjet munkatáborokban*. Kiskunmajsa, Konecsni György Kulturális Központ, Tájház és Városi Könyvtár, 24–39.

Kőváry, 1989

Kőváry E. Péter: Apám, a katpolos. *Mozgó Világ*, 2. sz. 89–102.

Krahulcsán, 2007

Krahulcsán Zsolt: A Bokor-ügy A szegedi külterületi rendőrség vezetőjének letartóztatása 1945 áprilisában. *Betekintő*, 3. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_3_krahulcsan.pdf. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

Krahulcsán–Müller, 2009

Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf: A magyar politikai rendőrség, 1944. december – 1946. október. In: uők (szerk.): *A politikai rendészeti osztályok*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 9–62.

L. Balogh, 2015

L. Balogh Béni (szerk.): „Törvényes” megszállás. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár.

L. Balogh, 2017

L. Balogh Béni: Kukoricaszedés Bácskában? A magyarországi németek Szovjetunióba hurcolása 1944–1945-ben. *Kommentár*, 2. sz. 66–79.

Ludányi, 2014

Ludányi Gyula: Rendőrkarzalagok viselése, 1945–1946. *Katonaiújság*, 1. sz. 48–53.

Majorszki, 2017

Majorszki András: „Málenkij robot”. Ondiak kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947). In Bodnár Zalán – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *Ember az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi*. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve 2015–2017. Budapest, Kairosz Kiadó, 209–227.

Márkus, 2014

Márkus Bea: „Málenkij robot” Baranya vármegyében. *Múltunk*, 3. sz., 62–104.

Martin, 2008

Martin Kornél: Finálé – a fogságba eséstől a leszerelésig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 9–12. sz. 767–796.

Miklós, 2017

Miklós Péter: A dél-alföldi némettség sorsa 1945 után, különös tekintettel a Szovjetunióba kényszermunkára hurcoltakra. In Máthé Áron (szerk.): *Gulag történetek. Dél-alföldi magyarok és magyarországi németek a szovjet munkatáborokban*. Kiskunmajsza, Konecsni György Kulturális Központ, Tájház és Városi Könyvtár, 51–67.

Nagy, 2017

Nagy Péter: *Távol a szülőföldtől. Ózd vidékiek szovjet fogságban*. Ózd, Ózd Német Nemzetiségi Önkormányzat.

Nagy–Móricz, 1985

Nagy Gábor – Móricz Lajos (szerk.): *Új haza, új hadsereg*. Budapest, Zrínyi Kiadó.

Palasik, 1995

Palasik Mária: A gyömrői gyilkosságok és következményeik. *Valóság*, 4. sz. 58–67.

Palasik, 2010

Palasik Mária: *Félelembe zárt múlt, politikai gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Rakó, 2011

Rakó József (szerk.): *Gyömrői rabok a Gulágon 1945–1947*. Gyömrő, Id. Pál Mihály Hagyományörző és Művészeti Kör.

Rigó, 2017

Rigó Róbert: A „félreérthetetlen terror” időszaka. A politikai rendőrség Kecskeméten 1945-ben. In Horváth Gergely Krisztián (főszerk.): *Vidéktörténet 1. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 273–302.

Ritter, 2017

Ritter György: „Fejlapot kaptam, nyemcinek lettem nyilvánítva”. A Dunakanyarból 1945-ben német származásúként szovjet munkatáborokba deportáltak emlékezete az „oral history” források tükrében. In Horváth Gergely Krisztián (főszerk.): *Vidéktörténet 1. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 229–272.

Rózsa, 1989

Rózsa Péter: *Ha túléléd, hallgass!* Székesfehérvár, Szabad Tér Kiadó.

A. Sajti, 2012

A. Sajti Enikő: Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei. In Baráth Magdolna – Molnár Antal (szerk.): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest–Győr, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 587–606.

A. Sajti, 2015

A. Sajti Enikő 2015: Magyarország és Jugoszlávia, 1944–1947. *Délvidéki Szemle*, 1. sz. 5–25.

Schmidt, 1998

Schmidt Mária: *A holocaust helye a magyar zsidóság modernkori történetében*. In uő: *Diktatúrák ördögszekerén*. Budapest, Magvető Kiadó, 54–83.

Spannenberger, 2017

Spannenberger Norbert: A magyarországi németek „málenkij robotja”. In Kiss Réka – Simon István (szerk.): *Gulag-Gupvi. A szovjet fogság Európában*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 217–238.

Stark, 2006

Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Budapest, Lucidus Kiadó.

Stark, 2017

Stark Tamás: „*Akkor azt mondták kicsi robot*”. *A magyar polgári lakosság elhurcolása a Szovjetunióba korabeli dokumentumok tükrében*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

Szekeres, 1996

Szekeres Imre Gyula: *Nyolc év rabmunka a Szovjetunió vorkutai lágerében 1945–1953*. Szeged, k. n.

Ungváry, 2000

Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Budapest, Corvina Kiadó.

Varga, 2017

Varga Ottó: Rendőrségi karszalagok 1945–1946. <http://hpica.hu/?p=3362>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

Zielbauer, 1989

Zielbauer György: Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága (1945–1948). *Történelmi Szemle*, 3-4. sz. 270–271.

Kulcsszavak: *fegyveres erők, hatalommal való visszaélés, Szovjetunió*

Army forces in the interim period (1944–1945) The role of the provisional Hungarian police force units in the laying of the basis of the Communist dictatorship

It is obvious that every occupying army on foreign soil starts looking for local collaborators. Policing is not the most tempting task for soldiers, thus the temporary „law enforcement” units are usually made up of locals. It happened also this way in Hungary from the autumn of 1944 to the end of the campaign in April 1945. But these local militias provided not only police force, but they also took part in the deportations – for beyond the POWs, more the 200 thousand civilians were taken into captivity to the GUPVI forced labour system in the USSR proper. This paper is about the role of the temporary militias and of the transitional authorities, which beside being collaborators of the Soviets to deporting their own compatriots, also played a key role in laying down the foundations of the rule of the Communist Party.